

lett. Ez elősegítette egyre terjedő ismertségét, szakmai tekintélyének kialakulását, közéleti tevékenységét; mindháromra nagy szükség lett az I., majd a II. világháború befejezése után, és Kelemen Lajos, amennyire a szűkülő lehetőségek engedték, mindig meg is felelt az elvárásoknak.

A kötet második része Kelemen Lajos szakterületeinek ismertetését, összefoglalását tűzte ki célul. Külön tárgyalja a nyomtatásban megjelent és a kéziratban maradt munkákat, illetve kitér az 1989 után megélenkülő kiadásokra. Az egyes fejezetek részletesen, olykor a tartalomismertetés szintjéig tárgyalják az egyes műveket, elemzik terjedelmüket, számukat, megjelenési hely szerinti is. Kiemelendő ezek közül a *Székely oklevéltár* kilencedik, kéziratban maradt kötete. A szerző nem kerüli ki azt a kérdést sem, hogy a tudományos munka tárgya, tartalma milyen összefüggésben áll a nemzeti hatalom kérdésével; Kelemen Lajos mint egyszemélyes intézmény vállalta fel a genealógiai kutatások és az ismeretterjesztés feladatát, mivel abban is a nemzeti kultúra továbbélését látta. A felhasznált források közül ki kell emelni Kelemen Lajos személyi irat- és dokumentumanyagát, amely a kolozsvári levéltárban – hivatalos néven: Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága – található. E kötet alapján úgy tűnik, ezek a naplók, levelek, iratok bőven adnak majd még munkát, kutatási lehetőséget az utókoroknak.

Az életrajz oldalainak lapozgatása közben az olvasóban felülrik a kérdések: hogyan állnak, állhatnak a múlt tudásai az utókor szeme előtt? Mert az köztudott, szinte közhelyes elképzelés, hogy a korábban élt írók, művészek, tudósok, politikusok stb. mind befolyásolni akarták az utókort, de vajon a kései korok hogyan látják, megláthatják-e, megérthetik-e a velük már személyes kapcsolatba nem került elődöket? Többet látnak nyilván a fennmaradt és elérhető kéziratok, nyomtatott művek alapján, mint a kortársak, ám végleg elvesztek számukra az emberi személyiség jelen idejű pillanatait, a világgal interaktív kapcsolatban álló ember, a maga bonyolultságában és ellentmondásaiban. Ezért az utókor sem tud mást tenni, mint hogy részismeretei segítségével megörökít egy képet, amely legtöbbször nem teljes, ám azt az illúziót akarja kelteni vele, hogy a szemlélő a korabeli valóságot látja.

Kelemen Lajos életműve hat és fél évtizedre terjedt. A nagy átfogó művek hiánya mellett igen gazdag tematikai sokszínűség jellemezte. Írásainak alapját mindig a történelem adta, inkább az ágazati, mint az egyetemes. Azokban az írásokban is tetten érhető ez a háttér, amelyek több tudományág ismereteit foglalják magukban. Tizenhat terjedelmes kézirat maradt a hagyatékában, s egy jelentős személyes levéltár. Sok-

kal több azonban a kéziratban maradt, félig kész írás vagy gyűjtemény, amelyek a körülmények szorításában nem válhattak teljessé, s ezáltal nyomtatásban is elérhetővé. Akad ezek között egyháztörténet – haláláig az unitárius egyház hű fia maradt –, művészettörténet, tanulmányok, cikkek vegyesen. Az igazi oeuvre azonban az önálló kiadványokból, könyvekből áll, amelyek minden olvasó számára jelzik, de ki nem merítik tevékenysége határait. Hiszen annak jelentős részét tette ki például műemlékvédelmi tevékenysége, valamint saját korának művészetére vonatkozó érdeklődése. Csetri Elek mindezek alapján Kelemen Lajos szellemi-lelki arcát is megrajzolja, melyhez éppen a függelék szolgáltatja a legtöbb adalékot: a világháborús harcok közepette az egyházi és világi értékek mentésével, az utódok számára lehetőségessé tett hagyományozással.

Tompa Andrea

Fejtől s lábtól Kettő orvos Erdélyben

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2013

Zólya Andrea Csilla

A TESTBE SZORULT TÖRTÉNETEK

Tompa Andrea második kötete, a *Fejtől s lábtól* méltán keltette fel a kritikusok érdeklődését és izzított parázs vitákat is a különböző olvasataik kapcsán, hiszen kétségtelen, hogy az utóbbi évek egyik legjelentősebb és egyben legizgalmasabb regényéről beszélünk. A cím, bár első hallásra szokatlanul hangzik, a kötet több szálon futó cselekményeinek kibontakozásával egyre mélyebb jelentésrétegekkel telítődik.

A regény két én-elbeszélőn keresztül két erdélyi orvos, egy Nagyenyedről származó zsidó lány és egy barcasági székely fiú orvossá válását, útkeresését, sorsuk alakulását és a kapcsolatuk viszontagságait mutatja be az 1910-es évek elejétől az 1930-as évek végéig. Mindkettejük életében meghatározó a családjukkal való viszonyuk: ellentétbe kerülnek az apjuk akaratával, a fiú Bécs vagy Budapest helyett kénytelen Kolozsváron tanulni. A lány családja viszont – gimnáziumi sikerei ellenére – határozottan ellenzi az egyetemet, ezért ő szülői háttér nélkül tanul tovább, szintén Kolozsváron.

A családnak a főszereplők sorsának alakulásában betöltött szerepét hangsúlyozza a regény szerkezeti felépítése is: ennek jegyében értelmezhető, hogy a kötet az apa levelével kezdődik, mint ahogy az is, hogy fiához írt levelei egy-egy fejezetet ölelnek fel, ezekben saját vadászsikerei ecsetelése mellett tudatja a vele kapcsolatos legújabb döntéseit. A női hang esetében viszont a szülőkkel való kapcsolat megszakadása és hiánya a nyomasztó: több fejezetet ölelnek fel a szülőknek írott levelei, melyekben kitaszítottsága és sértettsége ellenére nekik mesél. Lázad ellenük, s olykor mintha szándékosan provokálná őket, hogy hallhassa a hangjukat, ahogy a következő jelenetben is: „Természetismeretekből nekem külön dicséretes oklevelem lett [...] abból kaptam egy kis üveg dobozba zárt Szent Jobb faragványt, de éppen eredeti méretűt, mint az emberi kéz. A sima csontok üveglap alatt fekszenek egy bársonnyal fedett párnán. Olyasmi játék ez, hogy a kéz csontocskáit, porcikáit széjjel lehet szedni millió darabra, illetőleg majd meg kell számoljam mennyi darabkára, s ismét összeilleszteni. Már a ki tudja, hogy hová való a borsócsont, sajkacsont, holdas csont. Ez afféle okos gyermeki játék inkább, orvosnak való. S persze hatalmas szimbóluma a magyarságunknak eme kéz. Nem tudom, ők itten ezt értik. Lehet nem” (18).

A két én-elbeszélő által több nézőpontot tart érvényben a regény, a nő és a férfi nézőpontját, egy kitagadott, tanulni vágyó, dacos zsidó lányét és egy, a szülei támogatását elfogadó, kissé félszeg székely fiúét. Kulcskérdés, hogy e két ember és az általuk képviselt nézőpontok, értékek hogyan és mikor találkoznak, s ha találkoznak, észreveszik-e egymást. Útjuk nagyon sokszor keresztezi egymást, nemcsak az egyetemi évnnyitókora találkoznak, hanem – ahogy a homályos utalásokból sejthetjük – a „Kőrben” is. Érdekes csavar a történetben, hogy amikor a fürdők felmérésekor váratlanul meghíúsul az előrelátható közös útjuk, akkor egymástól távol, de ugyanazt az utat járják be: a férfi a budai, pesti és balatoni fürdőket látogatja meg, míg a nő az erdélyieket.

Történetük elmondását mindegyre töredékek, elhallgatott és eltitkolt részletek akasztják meg, lassítva a végkifejletet. Sokszor mintha szemérmesen elhallgatnák, hogy emlékeznek és figyelnek egymásra, de ezt cáfolja, hogy többször utalnak egymásra, máskor pedig meglehetősen alaposan jellemzik egymást, ahogy teszi itt a férfi is: „Nőnek túl okosnak mondanám. Inkább egy Szidi vagy Mancsi, mint egy ilyen éles eszére büszke medika. Széles a válla, hátulról férfinak nézné az ember. Melle kicsi, de talán szép volna, csak titkolja. Nem tűnik nagyon véznának, nem láttam túl szorosan befűzve, vagy tán nem is fűzi magát, ha már előfordul az ilyesmi. [...] Jó erős termet, közepes. Csak a keze finomabb, az nem oly cselédesen széles. Setét a bőre, szemehaja mint a hargitai barnamedvének. Vérengzősnek gondolná az ember. De azért dühös maradtam magam miatt. Az ilyesmi nőt nem fogdosni kell, nem is udvarolni, hanem okosan tárgyalni vele. És úgy, a beszélgetésen keresztül megkapni. Az ilyesmi nővel lehet miről beszélgetni, ugye” (241). E bizonytalanság fenntartásában természetesen kiemelt szerepet kap, hogy a nevük rejtve marad az olvasó előtt, ebből kifolyólag nehezített annak a felismerése is, hogy az újabb fejezetekben melyik elbeszélő szólal meg; kivételt ez alól az utolsó fejezet képez, amikor az én-történetek már felszámolódnak és összemosódnak egy közös történeté.

Tompa Andrea regénye a két én-elbeszélőn keresztül újragondoltatja a tipikusnak ítélt férfi és női tulajdonságokat, szerepeket, hiszen a lányt gesztusai, mozgása, keménysége nagyon is férfiasá teszik, míg a fiú eleinte sokkal inkább elfogadó, mint saját érdekeiért kiálló, és az apja is azzal bosszantja, hogy nőies. Gyerekkorától fogva szépen köt, hímez, szeg és horgol (ezt a tudását később jól kamatoztathatja sebésként). A történések sodrásában azonban mindketten változnak, a fiú sikeres sebészé válik, majd átveszi a családi vállalkozás irányítását, miközben a lány is belátja, hogy nem csak a tudomány létezik: „A háború mutatja az embernek, hogy kell élni, nem szabad sajnálni az életet, s tartogatni valami nagyobb időkre. Mert én mindég tartogattam magam, pedig ez nem helyes út” (247–248).

A kötet egyik leglírabb része a *Fejtől s lábtól* című fejezet: gyakorló orvosokként egy ikerszülés során együtt segítik világra egy leányanya két gyermekét, egy lányt és egy fiút. Ekkor mutatkoznak be egymásnak, róluk nevezik el az újszülött gyerekeket, ők pedig együtt pihenhetnek le pár órára, mielőtt a férfi elutazik a szüleihez. S ahogy az ikerpár fejtől s lábtól volt megszületésük előtt az anyaméhben, a keskeny

ágyon a két doktor is ekképp öleli egymást. Többször visszaköszön ez a kép a későbbiekben is: az orvos látja, így bújnak össze a kutyák, a háborúban ő is hasonlóképpen tudja túlélni a fagyos éjszakákat a két mentőkutya mellett, de későbbi egymásra találásukkor szintén ezt a képet láthatjuk, miközben testük emlékezését követik. Meghatározó motívuma ez a kötetnek, mint ahogy a hozzá kapcsolódó iker-motívum is, amely szintén többszörösen jelen van a regényben: a nő-elbeszélőnek is van egy ikertestvére, Pali, akivel egyetemi éveik alatt egy ideig együtt laknak, és akivel szembeötlő különbözőségeik ellenére mégis szorosan összetartoznak. Utólag a férfi az általuk világra segített ikerpárra úgy gondol, mint a közös gyerekeikre, miután azok az ő nevüket viszik tovább.

A *Fejtől s lábtól* olvasása során az én-elbeszélők történetének elemzése mellett kiváló értelmezési lehetőségeket kínál a regény kultúr- és tudománytörténeti vonatkozásainak a tüzetesebb vizsgálata is. Egy igen gazdag időszakot dolgoz fel a kötet: a legkülönbözőbb tudományos és infrastrukturális fejlesztések kibontakozásának, tobzódásának az évei ezek, ahogy a kultúra több területén érezhető pezsgésnek is. Bécs mellett Budapesten és az Erdély fővárosának számító Kolozsváron is e folyamatok a meghatározóak. Ha a regényből kiindulva Kolozsvárt nézzük ebben az időben, több nagyon fontos intézmény éli virágkorát: a Ferenc József Tudományegyetem különböző karai megerősödnek, színvonaluk egyre elismertebb, neves orvosok számos kórházat és gyógyintézményt alapítanak és fejlesztenek. A teljesség igénye nélkül említhetjük még a kolozsvári Nemzeti Színházat, a Janovich Jenő által működtetett kolozsvári filmgyárat, amely több mint száz filmet készített, a filmszínházat, az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, a turizmust népszerűsítő Erdélyi Kárpát Egyesületet, a számos neves kávéházat, az akkor megjelenő számtalan folyóiratot, újságokat és orvosi szaklapokat vagy a város értelmiségi fiatalságát összefogó szakmai vitafórumokat. A korabeli város arculatát szintén alakították a közlekedés újabb és újabb masinái. Kolozsváron is feltűnik az automobil: „Kolozsvárt is van már, tudom, Bánffy gróf úr páváskodik benne, múltkor háromszor körbement valami kisasszonnyal a főtéren” – olvashatjuk egy kissé ironikus megjegyzésben (119–120).

Tompa Andrea regényének zsenialitását mutatja, hogy a hely- és kortörténeti nevezetességek mellett mennyire érzéketlenül képes bemutatni a kor anomáliáit, nem hallgatja el a korabeli Magyarországon és Erdélyben érzékelhető feszültségeket, melyeket több perspektívából

is megvilágít. E tényeknek és viszonyoknak a találkozási pontjait, egymásba csúszásait, máskor pedig a többszörös rétegzettségét fejteli fel nagy precizitással. Így jelenik meg a kolozsvári egyetem érdemeinek taglalása mellett, hogy a fővárosi egyetem rektora lenézően csupán „keleti diplomagártnak” nevezi a kolozsvári intézményt.

Lelepleződnek a város árnyoldalai is: megjelenik a Szamos túlsópartján, a Fellegvár oldalába vájt barlangszerű lyukakban és összetákokban élő mélyszegény családok képe, a piroslámpás házak lányai, betegségeik és a madámok, különböző ügyeskedők, kuruzslók, akik az orvoslás alternatív módszereivel kísérletezgetnek, melyek sok esetben nemcsak butaságba torkolnak, hanem veszélyesek is. A tudomány és a kuruzslás vetekedése mellett érzékelhetőek a korabeli felekezeti tagjai közötti zsörtölődések, hiszen a református, a katolikus és a zsidó érdekek és nézőpontok nem mindig egyeznek, ahogy a különböző nemzetiségeké sem. A regény fontos mozzanata az, amikor kiderül, hogy már lányok is tanulhatnak egyetemen akár orvosnak is, és az izraelita egyetemisták száma is egyre nagyobb, de közben a nevüket magyarosítók mégiscsak „egy koronás magyarok” maradnak, mivel pénzért váltották meg új nevüket – itt derül ki, hogy a nő-elbeszélő családja ezért nem változtatja meg családnevét (51). Szintén ellentmondásos, hogy miközben a figyelem Pest, Buda és Kolozsvár Béccsel való versengésére összpontosul, addig milyen szembetűnő a vidék és az egyes régiók elmaradottsága.

Az elbeszélők sorsának alakulásával együtt láthatjuk a maga ellentmondásaival a Magyar Királyság virágzásának és fejlődésének utolsó éveit, az I. világháború tragédiáit és a Trianon utáni években az elcsatolt országrészek lakosságának megváltozott viszonyait egy új ország határain belülre kerülve. A *Fejtől s lábtól* ilyen értelemben egyfajta szembenézés a korabeli történetekkel, amelynek révén új megvilágításba kerülhet a Monarchia bukásának ideje, illetve az, hogy az elcsatolás után milyen helyzetbe kerültek, hogyan éltek tovább az erdélyi intézmények és az ott élő emberek. Az akkori viszonyoknak az alulról és belülről történő megmutatása adja tehát a regény hátterét, amiből egyértelműen érződik, hogy a szerző alapos kutatómunkát végzett a korabeli dokumentumokra támaszkodva. Tompa Andrea e korszak gazdag kavalkádjába helyezi hőseit, és ide vezet vissza az olvasót, igazi kihívás elé is állítva bennünket ezzel a hatalmas információmennyiséggel.

Nem véletlen, hogy sokszoros összetettsége következtében Tompa Andrea kötetét többen Trianon-regénynek nevezik, mivel több mítoszt

és sztereotípiát számol fel a hozzájuk tapadó pátozzsal együtt. Mások a Kolozsvár-regények közé sorolják, hiszen a város történelmének és mai arculata kialakulásának igen fontos szakaszát mutatja be. De nevezhetjük Erdély-regénynek is, mivel nagyon is hiteles ábrázolást nyújt a század eleji történekekről, Erdély különböző régióinak lakóiról, szokásaikról és babonáikról a csángóktól kezdve a székelyeken, erdélyi szászokon keresztül a románokig és a zsidókig. Ennek időszerűségét napjainkban mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a regény főszereplői által érzett és kimondott kettős kötődés Budapest iránt ma is aktuális az erdélyiek számára, ami például olyan kérdésekben ragadható meg, hogy milyen messze/közel is van számukra Budapest, fővárosuknak tekint(het)ik-e vagy sem.

Ugyanakkor a hely- és kortörténeti vonatkozások mellett a regény egy izgalmas és fordulatokkal telített kettős orvosportré is, ezáltal a maga nemében hiánypótló a kortárs magyar irodalomban. A szerző nemcsak a szereplők személyiségének fejlődését, szakmai és magánéletük formálódását rajzolja meg kitűnő arányérzékkel, hanem az orvostudomány különböző ágazatainak, iskoláinak a kialakulását, emelkedését vagy éppen bukását is. Alapos képet kapunk a sebészet, a pszichoanalízis, a gyermekgyógyászat vagy a balneológia korabeli vitáiról és alakulástörténetéről. Itt kell kiemelni a korabeli gyógyfürdőkultúráról készített alapos leírásokat, amelyek részben a neves budapesti és Balaton környéki fürdőket térképezik fel, másrészt az erdélyi, elmara-dottabbnak számító központokat.

Mindemellett Tompa Andrea század eleji orvosportréjában az én-elbeszélők professzoraiként vagy közvetlen munkatársaiként olyan akadémikusok és híres orvosok (vagy tudósok) alakjai tűnnek fel, akik nemcsak megfordultak a század első évtizedeiben Kolozsváron, hanem valóban fontos alakítói voltak a város (vagy akár a világ) korabeli tudományos életének. A két orvos történetébe tehát valós orvosportré-töredékek is beépülnek. Többek neve említhető itt: Genersich Antal, Ferenczi Sándor, Lechner Károly, az egyetem akkori rektora, Udránszky László, a Salvarsant, vagyis a szifilisz gyógyszerét feltaláló Ehrlich Pál, Makara Lajos, Marschalkó Tamás, Vidákovics Kamilló, Nyíró Gyula, Benedek László ideggyógyász; de találkozhatunk még Cholnoky Jenő földrajztudós, Szádeczky-Kardoss Lajos történész és Hankó Vilmos kémikus nevével is.

Mindenképpen szüksége van az olvasónak az éberségére nemcsak ezen összefüggések sokaságának átlátásához, hanem a kötet nyelveze-

tének befogadása közben is, ami egy archaizáló, regionális beszédet idéz, mely egyaránt beoltódik a korabeli tudományos, értelmiségi nyelvvel, ahogyan a század eleji szlenggel is. Ez a sokszor rontott nyelv folyamatos változásoknak van kitéve a hibáin, a más kultúrákból és nyelvekből beékelődő, a maguk helyét kereső szavakon keresztül – ilyen például a mozi sokféle megnevezése, ami egyben metszetet is ad e művészeti ág fejlődéséről és fogadtatástörténetéről.

Néha viszont zavarba ejtő, hogyan lehetséges az egyik én-elbeszélő által mondott mondat szó szerinti megismétlődése véletlenszerűen a másiknál, de érthetetlen és funkciótlan a lány önismétlése, a már elmondott tények többszörösen ismétlődő megmagyarázása is (lásd az EKE jelentésének újbóli kifejtését, miközben korábban már többször beszélt róla a lány). A megidézett kor hangulatát tükröző részek pedig néhol igen hosszúságú, túlrészletező leírásokkal telítődnek, terjedelmes eszmetörténeti gondolatfutamokkal, orvosi vagy éppen életvezetési előadások ismertetésével.

Ezek azonban eltörpülnek a kötet kifinomult prózapoétikai megoldásai mellett. Tompa Andrea műve kihívásaival együtt igazi testes könyv. S kétségtelen, hogy nemcsak a számos, egymástól eltérő testhez való viszonyulás között segíti tájékozódni az olvasót, hanem az érzelmek olykor kifürkészhetetlen labirintusában is, ahol kíméletlen őszinteséggel mutatkozik meg két ember összetartozásának láthatatlan, de mégis elszakíthatatlan köteléke.